
Politička teorija

Izvorni znanstveni članak
321.15
1 Popper, K.
Primljeno: 9. srpnja 2002.

Popper i atenska demokracija

NIKOLA REGENT*

Sažetak

U ovom tekstu autor ima dva cilja: prvo, pokazati svu pogrješnost Popperovoga prikazivanja atenske demokracije u 5. st. pr. Kr., osobito njezinoga dugogodišnjega vođe, Perikla; i, drugo, obraniti Tukidida od Popperovih posve neutemeljenih tvrdnji o pristranosti.

U skladu sa svojom vizijom vječne borbe protiv totalitarizma, Popper totalitarnim shvaćanjima, čije korijene vidi u Platonu, pokušava naći neku protutežu, izražavanje tadašnjih pozitivnih vrijednosti. Platonu suprotstavlja Perikla, a Platonovoj ideji države, nadahnutoj Spartom, atensku demokraciju. Popper prvo nalazi neprijatelja pa tek onda, naknadno, konstruira “otvoreno društvo”. Demokracija u Ateni, koju nam Popper prikazuje kao prototip otvorenoga društva, u stvarnosti je s takvom koncepcijom imala vrlo malo sličnosti. No, sve što se ne uklapa u njegovu koncepciju, Popper jednostavno zanemaruje, iskrivljuje, mijenja.

U tekstu se detaljno ispituje Popperov prikaz atenske demokracije, a posebna se pozornost posvećuje Periklovu pogrebnom govoru. Prikazuje se kako je Popper stvorio termin “otvoreno društvo”, vadeći iz konteksta Periklove riječi. Pokazano je i kako je došao do mota “otvorenoga društva”, ne prezajući niti od (posve) krivoga prijevoda Tukidida.

Ključne riječi: Popper, atenska demokracija, otvoreno društvo, Periklo, Tukidid

I.

Deseto poglavlje poznate Popperove knjige ima isti naslov kao i knjiga sama: *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*. Njime nam je Popper želio pružiti “kratak pregled historijskoga materijala” kojime bi potkrijepio tvrdnje zastupane u I. tomu knjige.¹ To

* *Nikola Regent*, dipl. ekonomist, polaznik poslijediplomskoga studija političke znanosti na Central European University u Budimpešti.

¹ Popper, K., *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, tom I. (*Čar Platona*), str. 226. Dalje u tekstu označavat ćemo ovo djelo jednostavno kao Popper. Deseto poglavlje obuhvaća str. 223-260.

nam govori i naslov koji je dao dijelu knjige koji sadržava (samo) 10. poglavlje: *Pozadina Platonovoga napada*. Popper je prvobitno namjeravao ovo poglavlje staviti na početak knjige, ali je kasnije zaključio kako se njegova “puna težina” može osjetiti tek na kraju knjige.²

U ovom tekstu nemam namjeru doticati se Platona ili Popperove interpretacije Platona, želim ispitati samo Popperov prikaz povijesne pozadine. Ono što u ovom tekstu namjeravam jest: prvo, pokazati svu pogrješnost Popperovoga prikazivanja atenske demokracije u 5. st. pr. Kr., osobito njezina dugogodišnjeg vođe, Perikla; i, drugo, obraniti Tukidida od Popperovih posve neutemeljenih tvrdnji o pristranosti.

Atena u 5. st. pr. n. e., koju nam Popper prikazuje kao prototip otvorenoga društva, u stvarnosti nije bila ništa tome slično. U uvodu *Otvorenom društvu* Popper kaže da njegova knjiga “pokušava pridonijeti razumijevanju totalitarizma i značenju vječne borbe protiv njega.”³ U skladu sa svojom vizijom vječne borbe protiv totalitarizma, on je totalitarnim shvaćanjima, čije korijene vidi u Platonu, morao naći neku protutežu, izražavanje tadašnjih pozitivnih vrijednosti, “humanizma”, pa je Platonu suprotstavio Perikla, a Platonovoj ideji države nadahnutoj Spartom atensku demokraciju. Najjasnije to izražava sukobljavajući dva mota, Periklov i Platonov (za i protiv “otvorenoga društva”), na samom početku prvoga toma.

Tako smo dobili tezu i antitezu: “tribalizam” i “humanizam”, “otvoreno” i “zatvoreno” društvo, otvoreno društvo i njegove neprijatelje. Samo što se Popper prvo namjerio na Platona i njegov “totalitarizam”, imao je neprijatelja, pa je onda konstruirao i “otvoreno društvo”. No, takvo što u staroj Grčkoj nije postojalo. Demokracija u Ateni nije bila u stvarnosti onakva kako bi nam je Popper želio prikazati, nije takva bila čak niti u Periklovim govorima.

II.

Ono što sam prvo primijetio kad sam uzeo u ruke Popperovu knjigu jest način na koji je on prikazao Perikla. “Veliki egalitarni individualist, demokrat, koji je dobro razumio da se demokracija mora zasnivati na vjeri u razum i humanizmu.”⁴ – Pa što je ovo? – pomislio sam sjećajući se što sam čitao kod Plutarha.

Dok je bio mlad, Periklo se nije bavio politikom: zbog spretna jezika, bogatoga i glasovitoga roda, moćnih prijatelja, a i navodne fizičke sličnosti s Pizistratom bojao se da ne postane žrtvom ostracizma. No budući da je Aristid bio mrtav, Temistoklo u progonstvu, a Kimon odsutan, Periklo se uključio u politiku, i “umjesto manjine bogatih odabrao većinu siromašnih, unatoč svojoj naravi koja nipošto nije bila demokratska”.

² *Ibid.*, str. 28. Popper kaže i to kako je koristio metodu historijske interpretacije, “čija je vrijednost u snazi da se osvijetli historijski materijal”, str. 226.

³ *Ibid.*, str. 23. Slične se formulacije pojavljuju i drugdje, recimo u 10. poglavlju “vječni revolt protiv slobode”, str. 245.

⁴ *Ibid.*, str. 243.

Kimon je već vodio aristokratsku stranku, a u krilu demosa osjećao se sigurnijim od sumnji da teži tiranskoj vlasti.⁵

Budući da je bio bogat, Kimon je puno novca trošio na svoje sugrađane.⁶ Kako se nije mogao s njime mjeriti po bogatstvu, Periklo je, da bi mu doskočio, prvi uveo sudske plaće i na različite se slične načine ulagivao demosu, plaćajući sve iz državne blagajne.⁷ Kimona je uskoro ostracizmom uspio potjerati iz Atene, a nakon dugogodišnjih sukoba s aristokratskom strankom, uspio je konačno otjerati u progonstvo i sljedećeg vođu aristokrata, Tukidida,⁸ nakon čega se ta stranka raspala.⁹

Sad konačno Periklo može potpuno preuzeti vlast u Ateni. “Ali sam više nije bio onaj isti, krotak pred narodom i spreman da popušta željama mnoštva i ugađa im kao brodar vjetrovima. Štoviše, okanio se popustljivoga i gdjekad mlitavoga upravljanja narodom, koje je nalik na ljupku i meku glazbu, te je u svojoj politici udario u žice aristokratske, čak kraljevske.”¹⁰

Pišući Periklov životopis, Plutarh opširno opisuje različite metode i postupke svoga junaka. Nije nam namjera ulaziti u detalje. Svakako, iz Plutarhova se životopisa jasno može zaključiti da Periklo nije ono što nam Popper tvrdi da jest: veliki demokrat, egalitarni individualist, humanist,¹¹ etc. Periklo je mudri realpolitičar¹² kome je stalo do jačanja atenske moći jednom kad je učvrstio vlastitu moć kod kuće.

Tukidid, koji nam donosi Periklov pogrebni govor u kome Popper toliko toga vidi, pruža nam i opis Periklove vladavine Atenom. “Kad bi dakle opazio, da su oni [demos] iz objesti u nezgodno vrijeme nešto smioni, govorom ih je plašio, tako da su se bojali, a ako su opet bezrazložno bili u strahu, iznova ih je pridizao na smionost. Bila je to po imenu demokracija, a uistinu vlast prvoga čovjeka.”¹³

⁵ Plutarh, *Periklo*, 17.

⁶ Da bi pridobio demos, svaki je dan davao objed svakome Atenjaninu koji je to želio (Aristotel kaže samo pripadnicima svoje općine Lakije), a svoja je polja držao neograđenima da svatko s njih može ubirati plodove. Aristotel, *Atenski ustav*, 27, Plutarh, *Periklo*, 9, *Kimon*, 10.

⁷ “... njegovim vlastitim novcem”, Aristotel, *Atenski ustav*, 27.

⁸ Tukidid Melesijin, ne Olorov.

⁹ Plutarh, *Periklo*, 14. Sam se s Tukididom podvrgnuo borbi za ostracizam.

¹⁰ Plutarh, *Periklo*, 15. Prevodilac moga izdanja Plutarha komentira Periklov politički razvoj: “O promjeni Periklovih metoda od demagogije do pravoga nacionalnoga vođe Plutarh iscrpno raspravlja već više glava.” Zdeslav Dukat, bilješka 64.

¹¹ Što se tiče Periklovoga humanizma, usporediti npr.: “Egina je krmelj Pireja koji treba ukloniti.” Plutarh, *Periklo*, 8. Isto Plutarh, *Drevne izreke* – Periklo, 4.

¹² Burckhardtov izraz, vidi Burckhardt, J., *Povijest grčke kulture*, str. 179. Dalje u tekstu navedeno samo kao Burckhardt. Vidi i fusnotu 32.

¹³ Tukidid, II, 65.

Periklo se, uvjerava nas Popper, zalagao za jednakost građana i slobodu.¹⁴ Povodom zakona 451./450. pr. Kr., kojim su oduzeta građanska prava Atenjanima kojima oba roditelja nisu bili građani, Popper priznaje da je “u početku svoje karijere Periklo počinio sumnjive ustupke plemenskim instinktima i podjednako popularnom grupnom instinktu ljudi ... Međutim, kasnije je izmijenio svoj stav prema ovim stvarima, vjerojatno pod utjecajem ljudi kao što je bio Protagora.”¹⁵ [Ovo je jedino mjesto kod Poppera koje slični na zamjerku Periklu.] Ali, Periklo nije nikom činio nikakve ustupke; zakon je donesen upravo na njegov prijedlog, o čemu jasno izvješćuju i Aristotel i Plutarh.¹⁶

Razmatrajući znameniti Periklov pogrebni govor, na koji se Popper toliko poziva, ne smijemo smetnuti s uma nadaleko poznatu Periklovu govorničku vještinu. “Suvremenici su doista dobro znali kakvu je magijsku moć imala Periklova obmana.”¹⁷ Poznata je epizoda koja rječito opisuje Periklovu govorničku snagu. Spartanski kralj Arhidam pitao je Tukidida, sina Melesijina, tko je bolji hrvač, on ili Periklo. Tukidid je odgovorio: “To nitko ne može presuditi. Jer ako ja njega hrvanjem oborim, a on počne tvrditi da nije oboren, to će mu povjerovati čak i gledatelji.”¹⁸

U svom pogrebnom govoru “Periklo je formulirao demokratsku vjeru na način koji nikada nije bio nadmašen”.¹⁹ Samo, ako pobliže razmotrimo taj govor, vidjet ćemo da čak ni tamo stvari nisu onakve kakve bi nam ih Popper želio prikazati. Jer on, u citiranom izvratku iz govora²⁰ namjerno ispušta dijelove koji mu ne odgovaraju, parcijalno nam daje neke Periklove izjave vadeći ih iz konteksta i mijenjajući im smisao, sve u svemu pruža nepotpunu, iskrivljenu i, slobodno mogu reći, pogrješnu sliku Periklova govora.

Sam termin “otvoreno društvo” koji figurira i u naslovu knjige i koji je Popper toliko proslavio uzeo je on iz Periklove rečenice koju nam donosi u obliku: “Naš grad je otvoren prema svijetu, mi nikada ne izbacujemo strance ...” No, ako pogledamo cijelu rečenicu kod Tukidida, vidjet ćemo što je Periklo doista želio reći i u kojem je kontekstu izraz “otvoren” upotrijebljen: “A razlikujemo se i u ratnim pripremama od protivnika ovim: Grad držimo otvorenim za svakoga i nikada tjeranjem stranaca nikoga ne odbijamo ili od pouke ili od gledanja onoga, što bi tko od neprijatelja, budući da nije skriveno,

¹⁴ Štoviše, “Periklo je formulirao načelo jednakosti pred zakonom.” Popper, str. 241.

¹⁵ Popper, n. 16 (6), str. 336.

¹⁶ “Zaključio je zbog prevelikoga mnoštva građana, a na prijedloga Periklov, da nema dijela u građanskom pravu, tko se nije rodio od oca građanina i majke građanke”. Aristotel, *Atenski ustav*, 26. Vidi i Plutarh, *Periklo*, 37. “Zakon je bio strogo primijenjen.” A kad je početkom Peloponeskoga rata Periklo ostao bez zakonitih sinova, “zatraži da se ukine zakon, što ga je prije sam predložio, da ne bi prestankom nasljedstva njegovoj kući utrulo ime i loza”. (Imao je još jednoga nezakonitoga sina, čija majka nije bila Atenjanka.) Plutarh, *ibid.* [utjecaj Protagore, sic!]

¹⁷ Burckhardt, n. 458, str. 177, komentirajući isti govor.

¹⁸ Plutarh, *Periklo*, 8. Istu epizodu iz Plutarha prepričava i Burckhardt, *loc. cit.* Ispričao ju je i Montaigne u eseju I, 51 (*O ispraznosti riječi*).

¹⁹ Popper, str. 73.

²⁰ *Ibid.*, str. 242-243. Citate, kaže, donosi da bi “jasnije istaknuo njegov duh [Periklovoga govora]”.

mogao vidjeti i time se okoristiti, jer se ne pouzdajemo više u pripreme i lukavštine nego u junačko srce nas samih u boju.²¹

U svom izvatku iz govora Popper je preskočio i retke u kojima Periklo veliča atensku nadmoćnost nad protivnicima u ratu.²² Popper završava svoj citat iz Periklova govora rečenicom u kojoj Periklo kaže da je Atena škola Helade. Sljedeća rečenica kod Tukidida glasi: “A da to nije više puko hvalisanje u sadašnjoj prilici, nego da su to istinita djela, pokazuje sama državna moć, koju smo stekli ovakvim vladanjem”.²³

U preostalom dijelu govora Periklo hvali pale u ratu, na čiji je pogreb i došao. “Za takvu, eto, državu ovi junački poginuše ... a pravo je, da i svaki od nas preživjelih bude spreman za nju trpjeti. ... Ako su u ostalim svojim djelima bili gori, pravedno je više od toga cijeniti njihovo junaštvo u ratovima za domovinu. ... Žudjeli su za osvetom nad protivnicima, a od pogibli su ujedno ovu držali najljepšom te su se htjeli uz takvu opasnost osvetiti neprijateljima... Žrtvujući za zajednicu svoj život, stjecali su napose neprolaznu slavu i najslavniji grob, ne onaj u kojem počivaju, nego onakav, u kojem ostaje njihova slava i vječno se spominje, kad god se pruži zgoda bilo za govor ili za djelo. ... U njih se vi sad ugledajte i promislite, da je sreća u slobodi, a sloboda u hrabrosti, i zato se ne plašite ratnih pogibli. ... Sretan je onaj, koga zapadne najdičnija smrt, kao ove sada, i onaj, koga zapadne najdičnija žalost, kao sada vas [roditelje poginulih].”²⁴

Usporedimo sada ovo s Heraklitovim fragmentima “U ratu poginule cijene i bogovi i ljudi” i “Slavnija smrt veću plaću prima.”²⁵ Njih Popper navodi kad nam govori kako Heraklit “razvija tribalističku i romantičnu etiku Slave i Sudbine, sve neobično slično nekim vrlo modernim idejama.” I još dodaje: “Iznenadujuće je to što u ovim ranim fragmentima nalazimo puno toga što je karakteristika modernih historicističkih i antidemokratskih stremljenja.”²⁶ Ideje gotovo posve iste Heraklitovim fragmentima možemo naći i u Periklovu pogrebnom govoru.

Najljepše od svega, po njemu najvažniji dio Periklova govora, rečenicu (točnije, dio rečenice) koju drži ključnom u tom govoru, Popper je krivo preveo. Ono što kod Poppera stoji kao moto “otvorenoga društva”, u Periklovu se govoru ne može naći. “Iako samo nekolicina može tvoriti politiku, svi smo sposobni suditi o njoj”,²⁷ Periklo je tako, navodno, prvi formulirao vjeru “otvorenoga društva”. Isto se mjesto kod Tukidida može naći jedino ako usporedimo okolni tekst, toliko se razlikuje. Nalazi se u II, 40.2 i u na-

²¹ Tukidid, II, 39.

²² *Ibid.*: “S cjelokupnom našom silom nikad se nijedan neprijatelj nije ogledao ... Ako se kad pobiju s jednim dijelom, pa savladaju neke od nas, diče se, da su nas suzbili sve, a ako budu pobijedeni, vele, da ih je potukla čitava naša vojska”.

²³ Tukidid, II, 41.

²⁴ II, 41-44.

²⁵ Heraklit, fr. 24 i 25.

²⁶ Popper, str. 44.

²⁷ *Ibid.*, str. 243 (istaknuto kurzivom), kao moto I. toma knjige, str. 31.

šem prijevodu glasi: “Mi [Atenjani] isto tako ili prosuđujemo ili razmišljamo pravo o tim stvarima [državnim poslovima].”

Pogledajmo i standardno dvojezično grčko-englesko izdanje Tukidida, Loeb Classical Library series, i usporedimo tamošnji engleski prijevod s Popperovim originalnim (engleskim) tekstom. U svom ulomku iz Periklova pogrebnoga govora, Popper nam navodi: “although only a few may originate a policy, we are all able to judge it”.²⁸ U Loeb izdanju isto mjesto glasi: “we Athenians decide public questions for ourselves or at least endeavour to arrive at a sound understanding of them”.²⁹ Tukidid je u Loeb izdanju izišao prvi put 1919., a popravljeno izdanje 1928. Popper, koji je svoju knjigu pisao između 1938. i 1943., mogao je i *morao* konzultirati to izdanje. Standardni francuski i njemački prijevod imaju isti smisao kao i englesko i hrvatsko izdanje. Iako postoje manja neslaganja oko prijevoda, iz grčkoga je teksta jasno da postoji samo jedan subjekt u rečenici, mi, Atenjani, a Popper nekako uspijeva dobiti dva subjekta (*few*, nekolicina, vs. *we all*, mi svi). Sve skupa uzevši, Popperov prijevod posve je netočan i možemo se samo čuditi kako je uspio doći do takvoga smisla iz grčkoga originala.³⁰ A upravo tu rečenicu uzima on kao najvažniju u čitavom Periklovu govoru i postavlja je kao moto svoga “otvorenoga društva”!

III.

Ono što Popper uopće ne vidi, a iznimno je vrijedno za shvaćanje situacije u onodobnoj Ateni jest grčko poimanje države, polisa. Ono se u Ateni nije razlikovalo od drugih grčkih gradova. Kod prikaza grčkoga shvaćanja države, kao i kasnije, kad završimo u uređenje života u Ateni i atensku vanjsku politiku, obilato ćemo se služiti sjajnom Burckhardtovom *Griechische Kulturgeschichte* (*Grčka kulturna povijest*), djelom u kojem je možda najbolje shvaćen duh stare Grčke.³¹ U prvom redu poglavljima *Polis* i

²⁸ Popper, *The Open Society and Its Enemies*, vol. I, str. 186 (istaknuto kurzivom). Kao moto, str. 7.

²⁹ Thucydides, vol. I, Loeb edition, str. 329.

³⁰ Moram se zahvaliti prof. Istvánu Bodnaru iz Budimpešte na ljubaznoj pomoći koju mi je pružio oko prijevoda ovoga ključnoga mjesta. Ovo je mjesto inače problematično i prof. Bodnar je ponudio nešto drukčiji prijevod od onoga u Loeb izdanju: “Whereas we, Athenians, ourselves, either decide – or are striving [to do so] – rightly the issues.” Međutim te (manje) razlike nemaju veze s Popperovim prijevodom, osnovni je smisao isti. Popperov prijevod ima jako malo veze s grčkim tekstom Tukidida. Prof. Bodnar je komentirao: “Ali, jednostavno ne vidim kako je Popper izvukao značenje koje donosi, štoviše, koje ističe kurzivom”. Standardni francuski prijevod glasi: “par nous-mêmes, nous jugeons ou raisonnons comme il faut sur les questions [des affaires publiques]”, Thucydide, Livre II, édition Budé, str. 29. Prof. Bodnar provjerio je i njemačko Teubner (Leipzig) izdanje, koje ima isti smisao kao i Loeb izdanje.

³¹ Burckhardtova golemu erudiciju i lakoća kojom raspravlja o najrazličitijim aspektima grčkoga života zaista su zadivljujući.

O teškoći shvaćanja Grka danas rječito nam govori Nietzsche. U razdoblju s tzv. klasičnim obrazovanjem Nietzsche, obrazovanjem klasični filolog, piše: “Iz godine u godinu izgleda mi sve jasnijim da je priroda Grka i Antike, koliko god jednostavna i opće poznata, vrlo teško razumljiva, uistinu ona nam je jedva dostupna, i lakoća s kojom se obično govori o starima je ili izraz lakoumnosti ili naslijeđena arogancija rođena iz nepromišljenosti” (*Morgenröthe*, 195.).

Polis u svom povijesnom razdoblju (naročito *Demokracija i njezino uobličenje u Ateni*) pa upućujemo čitatelja na ta mjesta,³² da bi dobio bolju i plastičniju sliku od skice koju ćemo za potrebe ovoga rada ovdje pokušati konstruirati.

Govoreći o grčkom shvaćanju države, Burckhardt jasno naglašava razliku prema novijim vremenima.³³ U novije se vrijeme država shvaća kao sredstvo, ona pojedincu daje sigurnost da slobodno razvija svoje snage, zbog toga je on spreman podnositi “dobro odmjerene žrtve”. “On [pojedinaac] državi je utoliko više zahvalan ukoliko se ona manje brine za njegove poslove.” Za razliku od toga, kod Grka je cjelina primarna nad pojedincem, pojedinac je samo dio polisa; cjelina će nadživjeti taj dio. “Od individue se zahtijeva prepuštanje cijele egzistencije ... On cjelini duguje sve. Štoviše, duguje joj sigurnost vlastita opstanka, kakvu je tada uživao samo građanin, i to samo u svom gradu ili onoliko koliko je sezao njegov utjecaj. Polis je viši proizvod prirode ... Tko sudjeluje u vladanju i podaništvu, taj je građanin ... Samo građanin ostvaruje uopće sva svoja umijeća i svaku vrlinu u državi i uz državu.”³⁴

“Polisu se ne može izmaknuti, jer želja da mu se umakne sadržava odricanje od svake osobne sigurnosti. A s državnom svemoći usporedo ide i odsustvo individualne slobode u svakom pogledu. ... [Pojedinaac] u odnosu na polis i njegove interese nema nikakva jamstva za život i posjed. To državno ropstvo individue postoji u svim oblicima vladavine, ali vjerojatno je bilo najteže u vrijeme demokracije, kad su se najozloglašeniiji laktaši izdavali za polis i njegove interese, tj. prema sebi tumačili *salus rei publicae suprema lex esto*.”³⁵

Raspravljajući o Ateni, Burckhardt naglašava: “Tu je ideja države bila uzdignuta daleko iznad moći normalne ljudske prirode.”³⁶ A kod Tukidida, kad Korinćani nagovaraju Spartance na rat, o Atenjanima kažu: “Za svoj grad služe se svojim tijelom kao posve tuđim predmetom, a duhom kao posve vlastitim, da bi na korist grada djelovali.”³⁷

³² U hrvatskomu prijevodu Burckhardtova *Griechische Kulturgeschichte* nosi naslov *Povijest grčke kulture*. I. svezak izišao je iz tiska prošle godine, II. svezak očekuje se tijekom ove godine. I. svezak sadržava I. i II., a II. svezak III. i IV. knjigu originalnoga izdanja. Navedena poglavlja su u I. svesku (II. ionako još nije dostupan). Svi navodi u ovom tekstu odnose se na to izdanje (I. svezak), osim ako nije izričito drukčije navedeno.

Ovaj izdavački poduhvat Prosvjete može se samo pohvaliti, tim više što su u posljednjih nekoliko godina tiskali i Burckhardtovu *Kulturu renesanse u Italiji* (reprint Prelogova prijevoda iz 1953.) i *Razmišljanja o svjetskoj povijesti*. Anglosaski svijet može biti sramota da je prvi engleski prijevod Burckhardtove *Griechische Kulturgeschichte* izišao tek 1998., na stogodišnjicu njegove smrti, i to u skraćenom izdanju (pokriva 1/3 originala ili manje; iznimno vrijedno, dugo poglavlje *Polis u svom povijesnom razvoju* u potpunosti je preskočeno). Vidi predgovor Oswyna Murraya tom izdanju, *The Greeks and Greek Civilization*, Fontana Press, 1998., str. ix. gdje izgleda da je to prvi engleski prijevod. No, postoji još i ranija *abridged* verzija iz 1963. u izdanju Frederick Ungar Publishing Company, New York.

³³ Burckhardt, str. 70.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Ibid.*, str. 72-73.

³⁶ *Ibid.*, str. 192.

³⁷ Tukidid, I, 70.

“Polis je ono najuzvišeniše i prava religija Helena.”³⁸

Popper je za grčko shvaćanje države pokazao odsutnost svakoga razumijevanja. Platon je, kaže on, “tretirao ili, bolje, maltretirao humanu i racionalnu teoriju države, teoriju koja je po prvi put bila razvijena u njegovoj generaciji.”³⁹ Kako izgleda ta ideja države, kako “humanist” zamišlja državu, što od nje zahtijeva? “Ono što zahtijevam od države jest zaštita, ne samo za mene, nego i za druge, također. Zahtijevam zaštitu svoje vlastite slobode i slobode drugih ljudi. Ne želim živjeti u milosti bilo koga tko ima jače šake i ubojitije oružje. Drugim riječima, želim biti zaštićen od agresije drugih ljudi. ... Savršeno sam spreman da vlastitu slobodu djelovanja vidim, ponekad, suženu od države, pod uslovom da mogu dobiti zaštitu za preostalu slobodu, jer znam da su neka ograničenja moje slobode neophodna ... Pod osnovnom svrhom države mislim na zaštitu slobode koja ne nanosi štetu drugim građanima.”⁴⁰

Ove ideje, tvrdi Popper, razvila je po prvi put “Velika generacija”, a osobito “humanist” Periklo koji je prvi formulirao politički program “otvorenoga društva”. No, te ideje strašno mirišu na neke novije ideje. Sjetimo se osnovne značajke novovjekoga poimanja države, *za razliku od onoga grčkoga*. Burckhardt, kako smo vidjeli, to izričito naglašava: pojedinac i njegova sigurnost. Upravo isto ono što nam Popper kaže da je značajka “humanističke” ideje države: osobna zaštita pojedinca!

Popper je Periklu i atenskoj demokraciji implantirao novovjekovne ideje države, koje sam zastupa. Njegovo je neshvaćanje grčkoga poimanja države potpuno.

IV.

O životu u Ateni Popper nam kaže vrlo malo, postavljajući se kao da je to nešto samo po sebi razumljivo, o čemu uopće ne treba raspravljati: tolerancija, jednakost, sigurnost, “otvorenost” i tome slično. “Mit o kulturnoj netoleranciji demokratske Atene”, kaže nam on, “čine besmislenim poznate činjenice, i, iznad svega, iznenađujuća produktivnost Atene u tom periodu”.⁴¹ Koje su to “poznate činjenice”? Popper nam ne navodi ni jednu. I, kao da duhovna produktivnost nekoga razdoblja služi kao dokaz društvene tolerancije istoga razdoblja?

Kako je doista izgledao život u onodobnoj Ateni? Dotaknut ćemo samo nekoliko značajki, koje nam se čine najkarakterističnijima: ostracizam, pljačkanje imućnih, sudske procese i sikofantstvo.

³⁸ Burckhardt, str. 76. Isto i na str. 195: “Polis je bio i trebao biti prava religija Grka.” Nietzsche, *Morgenröthe*, 199, piše: “... ali mislim da ljudima čija strast za moći ne bjesni više tako slijepo kao ona plemenitih Grka također više nije potrebna idolizacija pojma države kojom je ta strast nekad bila držana pod kontrolom”.

³⁹ Popper, str. 152.

⁴⁰ *Ibid.*, str. 153.

⁴¹ *Ibid.*, str. 237.

Pod izgovorom da se time sprječava potencijalno uvođenje tiranije, za vrijeme je Klistenove vladavine uveden zakon o ostracizmu.⁴² Jednom godišnje demosu se postavljalo pitanje treba li nekoga građanina prognati. Pitalo se bi li itko mogao ukinuti demokraciju, a ne bi li htio.⁴³ Ako je glasalo više od 6.000 glasača, dolazilo je do progonstva onoga koji je dobio najviše glasova.⁴⁴ Progonstvo je trajalo deset godina, “u vrijeme kad boravak izvan grada nije bio bezopasan i kad je progonstvo bilo jednako smrtnoj kazni”.⁴⁵ Ostracizam je izričito bio usmjeren protiv istaknutih pojedinaca. “Demos, visoko ponesen svojom pobjedom [kod Maratona] i smatrajući se dostojnim najvećeg, bio je zlovoljan zbog onih koji su se imenom i ugledom uzdigli nad mnoštvom”, pripovijeda Plutarh. “Zavisti zbog slave davalo se ime straha od tiranije.”⁴⁶

Ostracizam je prijetio svim istaknutijim Atenjanima, svakome tko se osobito isticao, u opasnosti je bio “svatko za koga se mislilo da nadmašuje mnoštvo ugledom, podrijetlom ili rječitošću”.⁴⁷ Vidjeli smo kako se i sam Periklo bojavao ostracizma. Ostracizam je karakterističan upravo za doba “Velike generacije”, proveden je prvi put 488./487., posljednji put 417. pr. Kr.⁴⁸ “Otkad je svijeta i vijeka”, veli Burckhardt, “mediokritet nikad nije došao na sjajniju ideju.”⁴⁹

Kad bi demos u nekom grčkom gradu došao na vlast, nije se provodila samo politička, nego i ekonomska revolucija. “Ako se ostave po strani brojni slučajevi kad su aristokrati ubijani, njihove kćeri davane ljudima iz naroda, njihov zemljišni posjed dijeljen demosu, priznanice njihovih dužnika poništavane, a uzmu se u obzir samo one države gdje su oni postojali kao građani, onda su oni i tu, živeći i dalje kao bogataši, na sve načine napadani i globljeni.”⁵⁰ Bogatašima se općenito loše pisalo, bili ili ne aristokratskoga podrijetla. Demos je zahtijevao da i on sudjeluje u njihovu bogatstvu.

Atena je postavljala vrlo precizne zahtjeve prema svojim bogatim građanima, ili onima koji su vrijedili kao bogati. Uz često vrlo visoke poreze i obveze trijerarhije – opremanja trireme za rat, postojale su brojne obveze poput horegija i gimnazijarhija,

⁴² Aristotel, *Atenski ustav*, 22.

⁴³ Didor Sicilski, IX, 55, prema Burckhardtu, n. 445, str. 175.

⁴⁴ Ostracizam je najbolje opisan kod Plutarha, *Aristid*, 7.

⁴⁵ Burckhardt, str. 175.

⁴⁶ Plutarh, *Aristid*, 7. Plutarh u istom poglavlju spominje epizodu kod glasanja o progonstvu, nakon kojeg je Aristid prognan. Nepismen čovjek iz demosa zamolio je Aristida da upiše Aristidovo ime na njegov crjepić. Aristid je upitao čovjeka je li mu je taj Aristid učinio kakvo zlo, na što mu je ovaj odgovorio: “Nikakvo, čak ni ne poznajem toga čovjeka, ali dosadilo mi je da posvuda slušam kako ga zovu Pravednim.”

⁴⁷ Plutarh, *Aristid*, 1.

⁴⁸ 417. bili su u opasnosti Nikija i Alkibijad, pa iako vođe suprotnih stranaka, dogovorili su suradnju te je istjeran Hiperbol, drzak čovjek bez osobita značaja. Atenjani su to shvatili kao diskreditaciju ostracizma (“zbog takvih nije uveden crjepić”), te se otada više ne primjenjuje. Vidi Plutarh, *Nikija*, 11, *Alkibijad*, 13, *Aristid*, 7.

⁴⁹ “...jednostavno se zabarikadirao iza narodnoga osjećaja.” Burckhardt, str. 175-176.

⁵⁰ *Ibid.*, str. 202-203.

kojima je *isključiva svrha bila uveseljavanje demosa*: javne svetkovine, čašćenja i priredbe. Deset fila biralo je sugrađane koje su držali bogatima, i oni su morali po utvrđenom redosljedu preuzimati obveze koje su postojale svake godine, kao i specijalne obveze. “Nije bilo uputno pokušati ih izbjeći, a u Peloponeskom ratu su imućni strahovali od mržnje koju bi mogli navući na sebe odbijanjem da se prepuste izrabljivanju ... Nastupanjem težih vremena [Peloponeski rat] započelo je pravo izrabljivanje, koje se kao takvo i osjećalo, što doznajemo iz mnoštva iskaza, što je bilo moguće samo zato što imućni nisu mogli napustiti polis, i zato što bi ga, ako bi netko od njih i pobjegao, vani vrebale iste ili još veće opasnosti.”⁵¹

Konfiskacija imovine već je vrijedila kao poželjni javni prihod, o čemu se i javno govorilo. “Imovinu posjednika je u svakom trenutku mogao oduzeti stvarni vladar, naime, demokracija.”⁵² “A ako išta dano izgleda nedovoljno, Atenjani te kažnjavaju kao da si im ukrao ono što je njihovo.”⁵³

U vrijeme demokracije u Ateni su, kaže nam Popper, vladali “normalni pravni uslovi”.⁵⁴ Kako je to doista izgledalo? Većina Atenjana sudjelovala je, i to vrlo aktivno, u javnom životu, na zasjedanjima skupštine i sudskim procesima. Vidjeli smo da je Periklo uveo sudske plaće, za vrijeme Kleonove vladavine one su utroštručene. Većina demosa prestala je živjeti od vlastitoga rada i privredne djelatnosti, uzdržavali su se od sudskih plaća i skupštinskih dnevnica.⁵⁵ Vječno su sastančili, tako da je ponekad skoro trećina građana sjedila u sudu.⁵⁶ Takvom se stanju izruguje i Aristofan u svojoj komediji *Ptice*.⁵⁷

*Ta cvrčci cvrče jedan do dva mjeseca
Po granama, a bez prestanka cvrče nam
Atenjani na sudu svega vijeka svog.*

Kako su sudili? “Atički smisao za pravednost bio je neznatan”, kaže Burckhardt. Mnogi su Atenjani uživali u moći koju im je pružala pozicija u poroti, “zabavljajući se raspravom kao kakvom umjetničkom predstavom jer im nesretnici i ugroženi laskaju, pa čak moraju izvoditi i lakrdije; naslađujući se neodgovornom samovoljom i terorom koji

⁵¹ *Ibid.*, str. 183-184. “Pod Kleonom započinje u Ateni tiranija većine protiv manjine, tiranija koja po nepodnošljivosti utoliko nadmašuje tiraniju pojedinca što su želje mnoštva nezasitnije.” W. Visher, *Kleine Schriften*, I, S. 169, prema Burckhardt, n. 486, str. 183.

⁵² Burckhardt, dodatak 24, str. 593. “Da je posjednicima bilo ugodno živjeti, ne bi se toliki – kao, npr., većina filozofa – predali dobrovoljnom siromaštvu.” n. 496, str. 185.

⁵³ Ksenofont, *Oeconomicus*, 2.

⁵⁴ Popper, str. 250.

⁵⁵ O demosu koji se uzdržavao iz državnih izvora vidi vrlo važno mjesto kod Aristotela, *Atenski ustav*, 24. “Prinosi, takse i saveznici hranili su više od dvadeset tisuća ljudi.” Od toga je bilo šest tisuća sudaca; Aristotel navodi i druge brojke. Rat je pružao demosu mogućnost dodatne zarade, u prvom redu mornarskom plaćom i plijenom. Vidi i fusnotu 97.

⁵⁶ Burckhardt, str. 177.

⁵⁷ Aristofan, *Ptice*, 39-41. Prijevod Koloman Rac (*Komedije*, str. 295).

mogu provoditi”.⁵⁸ Sve je ovisilo o govorničkoj vještini i moći nagovaranja, trenutnom dojmu koji će se ostaviti na porotu. Kao ukupni sud o atenskom sudstvu Burckhardt navodi Ksenofontove riječi: “Atenski suci su, obrlaćeni besjedama, pogubili mnoge koji nisu počinili nikakav zločin, a oslobodili mnoge zločince.”⁵⁹

Uz to, u Ateni su često sudili ratnim zapovjednicima, ako stvari u ratu ne bi baš krenule onako kako su tamo zamišljali, premda ti zapovjednici vrlo često za to nisu bili previše krivi. Tako je, recimo, i Tukidid progнан na dvadeset godina.⁶⁰ Najpoznatiji je slučaj svakako onaj sa zapovjednicima iz arginuske bitke. Nakon velike atenske pomorske pobjede kod Arginuse 406. pr. n. e. atenski vojskovođe zbog oluje ne uspijevaju skupiti brodolomce i poginule, pa su ih po povratku šestoricu pogubili u Ateni.⁶¹ Procesi su provođeni zbog beznačajnih sitnica, a najgore je što se pri tome vjerovalo sikofantima. Svi su procesi imali tendenciju dobivanja političkoga karaktera, i nitko nije mogao biti siguran za svoju glavu. Zato je i Alkibijad morao prebjeći na spartansku stranu, zbog (u biti posve beznačajnog) slučaja nagrđjenih Hermovih poprsja koji su politički protivnici pokušali iskoristiti protiv njega.⁶²

Kakve su bile kazne? “I za tek drugorazredni prijestup primjenjivana je smrtna kazna... Kazna je često obuhvaćala i djecu, bračnu i izvanbračnu. Polis je vjerovao da, pošto bi pojedinca podvrgnuo neizmjernom zlostavljanju, *mora* zlostavljati i potomstvo, jer bi ono moglo osjetiti želju za osvetom.”⁶³ Kod procesa koje su vodili, Atenjani nisu isključivali niti uporabu sprava za mučenje.⁶⁴

S toliko sudskih procesa i optuživanja, nije ni čudno da se u Ateni pojavila posebna vrsta ljudi, sikofanti. Sikofant je profesionalni doušnik, potkazivač, denuncijant. U Ateni, “potkazivanje je bilo formalno priznato kao zanat”.⁶⁵ Sikofant je rovario i njuškao protiv građana, podizao tužbe svih vrsta i tražio pokretanje sudskih postupaka. Sikofanti bi ucjenjivali svoje (potencijalne) žrtve, koje su kupovale njihovu šutnju,⁶⁶ a moglo se i unajmiti sikofanta da bi se naškodilo svom neprijatelju. “Nevini su, osobito ako su išta posjedovali, bili u stalnom opsadnom stanju pred takvim postupcima”.⁶⁷ Kod

⁵⁸ Burckhardt, str. 186-187.

⁵⁹ Ksenofont, *Memorabilia*, IV, 8, 5, prema Burckhardt, str. 187.

⁶⁰ Tukidid, IV, 104-107 i V, 26.

⁶¹ Ksenofont, *Hellenica*, I, 6 (bitka) i I, 7 (sudenje zapovjednicima). Pod dojmom toga događaja Habrija 376. nije iskoristio svoju pobjedu kod Naksa i gonio neprijatelje, nego ostao sahraniti mrtve.

⁶² Tukidid, IV, 27-29, 53, 60-61.

⁶³ Burckhardt, str. 195-196.

⁶⁴ *Ibid.*, str. 196. Vidi i Plutarh, *Fokion*, 35.

⁶⁵ Burckhardt, str. 192. Aristofan se u *Pticama* tome izruguje, tamo jedan njegov lik govori: “Ja sam po otocima sudski uzdanik, sikofant i njuškalo ... Kopati ne znam ... I djed mi je bio sikofant.” *Ptice*, 1423 ff., kod nas *Komedije*, str. 351-352. Vidi i Burckhardt, str. 193.

⁶⁶ Sikofantima je financijski više odgovaralo da prodaju svoju šutnju.

⁶⁷ Burckhardt, str. 193. Nikija je cijeloga života strahovao od sikofanata. Vidi Plutarh, *Nikija*, 2, 4, i 5.

Ksenofonta, Sokrat daje proganjanom Kritonu savjet da kupi jednoga kontrasikofanta.⁶⁸ “Polis je postigao: zastrašivanje nevinih, trgovinu i namirenje među krivima, demagogizma i sikofantima iza leđa polisa, a i lošu atmosferu koja je zahvatila sav javni život i sigurno najviše pridonijela potajnom i sigurnom otuđivanju mnogih najboljih građana od takva života”.⁶⁹

Mislim da sam dovoljno pokazao da atmosfera u Ateni baš nije bila onakva kako bi Popper želio da vjerujemo. Tolerancija, “otvorenost”, “humanizam”, sigurnost ... Uistinu? Ono što nam je Popper pokušao servirati jako se teško može progutati. Stvarno stanje u Ateni neizmjerljivo se razlikuje od onoga što bi Popper *htio* da je bilo.

V.

U jednoj od nota u desetom poglavlju Popper ističe: “Želim još jednom naglasiti, u svom povijesnom rasuđivanju ne pretendiram na nepristranost. Dakako, *činim ono što mogu da utvrdim relevantne činjenice*. Ali, svjestan sam da moje procjene (kao i bilo čije) moraju u potpunosti zavisiti od moga gledišta. Priznajem to, iako duboko vjerujem u svoje gledište, tj. da su moje procjene ispravne.”⁷⁰ Već smo vidjeli koliko se Popper trudi utvrditi “relevantne činjenice”. Vidjet ćemo i još. Čini se da je njegova vjera u vlastito gledište toliko duboka da ga čini slijepim za sve što se ne uklapa u njegovu koncepciju, štoviše, tjera ga da iskrivljuje činjenice koliko god mu je potrebno da se one uklape u tu koncepciju.

U svjetlu gornje izjave još ružniji izgleda Popperov napad na Tukidida i njegovu nepristranost. Tukidid je svoje djelo izradio kao tečevinu za uvijek,⁷¹ da ga ostavi u naslijeđe budućim naraštajima. Maksimalne je napore uložio da bi doznao istinu o onome što se dogodilo, i da bi nam je ispričao. Bez stranačkih sklonosti i interesa prikazao nam je događaje, u skladu s ciljem koji si je postavio: “Oni, koji budu htjeli jasno promatrati prošle događaje i one koji će se jednom prema ljudskoj naravi tako i slično odigrati, bit će zadovoljni, da ih prosuđuju po koristi.”⁷² Gotovo da nema povjesničara koji se po nepristranosti može staviti uz bok Tukididu. Tukidid pokazuje, kaže Burckhardt, “uzvišenu, skoro nepojmljivu objektivnost”.⁷³ No, upravo takvoga Tukidida napada Popper, jer se ono što ovaj iznosi ne uklapa u crno-bijelu Popperovu koncepciju. On Tukidida *želi* vidjeti pristranim, jer mu jedino to omogućuje da diskvalificira opisane događaje i u skladu s vlastitom idejom ih interpretira i prikaže onakvima kakvi su mu potrebni, tj. onakvima kakve bi ih želio vidjeti.

⁶⁸ Ksenofont, *Oeconomicus*, XI, 21. Najpoučniji savjet, komentira Burckhardt, *loc. cit.*

⁶⁹ Burckhardt, str. 193-194.

⁷⁰ Popper, n. 15 (10), str. 392. Istaknuo N.R.

⁷¹ Tukidid, I, 22.

⁷² *Ibid.* Ukupno o teškoćama novoga kritičkoga postupka vidi I, 20-22.

⁷³ Burckhardt, str. 84. Slično o Tukididu sudi i Nietzsche: “U njemu, slikaru čovjeka, ona *kultura najnepristranijega znanja o svijetu* nalazi svoj zadnji slavni cvijet.” *Morgenröthe*, 168.

“Tukidid je bio antidemokrat ... Tukidid je stajao na strani reakcije”,⁷⁴ više puta mora istaknuti Popper. “Kad čitamo Tukidida, ne smijemo nikada zaboraviti da njegovo srce nije bilo s Atenom, njegovim rodnim gradom.”⁷⁵ Kakve nam “dokaze” nudi Popper da bi pokazao Tukididovu pristranost (“navodnu nepristranost”)? Razmotrimo ono što Popper navodi kao najistaknutiji primjer, usporedbu Tukididova opisa događaja s Platejom na početku rata (II, 2-6) s poznatim atenskim pregovorima s Meljanima (V, 84-113).⁷⁶ Ovdje, uz propagandni rječnik (demokratska Plateja, totalitarna Sparta, oligarhijska peta kolona), Popper donosi i jednu čistu laž kad događaje s Melom naziva “prvim atenskim agresivnim pokretom” (416. g.). Tukidid se pri opisivanju obaju događaja, tvrdi Popper, svrstao protiv atenske strane. Tukidid se događajem u Plateji prekratko bavi, ne komentira “moralni aspekt” i u II, 5 “osuđuje demokrate Plateje zbog njihova gruboga postupanja s napadačima”. Ali, ako se pogleda u II, 5 nikakvoj osudi nema ni traga. Na istom mjestu Tukidid, po Popperu, “čak izražava sumnju da su možda oni [Platejani] prekršili zakletvu”. A kod Tukidida u II, 5 stoji: “Tebanci tako kažu i tvrde da su to Platejani potkrijepili zakletvom. Platejani ne priznaju ... i kažu, da se nisu zakleli”.

Tukididov opis događaja u Plateji je “u oštroj suprotnosti” s iznošenjem događaja na Melu gdje “Tukidid pokušava žigosati atenski imperijalizam”. Ako pogleda dijalog izaslanika, čitatelju je odmah vidljivo da je on daleko od bilo kakvoga “žigosanja”, no može mu se učiniti da Tukidid žali nesretne Meljane. Tu valja naglasiti Burckhardtovu ocjenu: “Sadašnjem se čitatelju može činiti da Tukidid naginje simpatijama prema nesretnicima, ali možda samo zato što čitalac i nehotice povjesničaru pripisuje zgražanje pri iznošenju toga posve objektivnoga izvještaja. Možda bi stvarni Tukidid, sin Olorov, da je sam mogao odlučivati i da već tada nije bio odavno prognan kao neuspješan strateg, pripomogao uništavanju stanovnika Mela.”⁷⁷

U biti, Popper je odabrao vrlo loš primjer za usporedbu, koji mu uopće ne ide u prilog. Jer, Tebanci su u Plateji intervenirali na poziv opozicijske stranke u gradu, i na početku htjeli pridobiti grad na prijateljstvo i savez i iz atenskoga ga tabora odvući u svoj. Uz to, oni su napali svrstanu stranu, staroga atenskoga saveznika i svoju “vječnu neprijateljicu” (II,2). Nasuprot tome, Atenjani su napadajući Mel napali neutralnu stranu, otok s kojim nisu imali nikakvih nesuglasica, i koji je održavao prijateljske odnose i s njima i sa Spartancima. Mel im nije bio nikakva potencijalna opasnost, nego jednostavno lak i bogat plijen. “Atenjani nisu napali bez upozorenja i pokušali su pregovarati prije upotrebe sile”, ističe Popper. Ali, to su učinili zato što bi im bilo korisnije dobiti u

⁷⁴ Popper, str. 236, 239.

⁷⁵ *Ibid.*, str. 233. Za razliku od Poppera, dakako, za čije srce znamo na čijoj se strani nalazi. Kakvo “srce”, Tukidid piše *sine ira et studio*.

⁷⁶ *Ibid.*, n. 15 (10), str. 391.

⁷⁷ Burckhardt, str. 231. Čak i Nietzsche naziva dijalog “zastrašujućim razgovorom između atenskih i melskih poslanika”, *Ljudski, suviše ljudski*, 92. U svjetlu teme kojom se bavimo, zanimljivo je ovdje spomenuti i jedan drugi njegov osvrt, *Volja za moć*, 429: “Ili tko možda vjeruje da su te male slobodne grčke gradove, koji bi se rado bili proždri od bijesa i ljubomore, vodili čovjekoljubivi i pošteni principi? Hoće li tko možda prebaciti Tukididu s njegova govora što ga je stavio u usta atenskim izaslanicima kad su s Meljanima pregovarali hoće li propasti ili se pokoriti?”

ruke netaknut otok koji plaća tribut, nego ga uništiti opsadom, kako u razgovoru sami ističu (V, 93): “Jer vama bi bilo bolje pokoriti se, prije nego pretrpiti najveće strahote, a mi bismo bili na dobiti ako vas ne upropastimo.” Općenito, u tim se pregovorima otkriva “najpotpunija filozofija moći jačega.”⁷⁸ Kad se Mel nakon opsade predao, Atenjani su muškarce pobili, žene i djecu prodali u roblje, a na otok poslali atenske naseljenike.⁷⁹ Dakako, ovo Popper ne spominje.

Kao drugi slučaj gdje Tukidid izražava svoju pristranost, Popper navodi Tukididovo navodno veličanje Antifonta, vođe protudemokratskoga pokreta u Ateni, u VIII, 68.⁸⁰ Što Tukidid tamo o Antifontu piše? “Antifont, čovjek koji sposobnošću nije zaostajao ni za kim od Atenjana svoga vremena i koji je bio najvrsniji nešto prosuditi i izreći ono, što bi zamislio. Pred narod nije izlazio niti se dragovoljno upuštao u drugo kakvo natjecanje, jer je mnoštvu bio sumnjiv poradi izvanrednoga glasa o svojoj rječitosti, ali onima, koji su se nadmetali i na sudu i pred pukom, mogao je taj čovjek više nego itko drugi koristiti, ako bi ga tko upitao za savjet. Kad je kasnije vlada od četiri stotine pala i mnogo trpjela od puka, čini se, da se on najljepše od ljudi do moga vremena obranio od smrtno kazne okrivljen baš poradi toga, što je pomogao uspostaviti onu vladu.” Nazvati ovo pristranošću i veličanjem Antifonta obična je besmislica. Neka se uspoređi, recimo, s II, 65 gdje Tukidid izriče svoj sud o Periklu. Slijedeći Popperov način zaključivanja, mogli bismo doći do konkluzije da je Tukidid i veliki zagovornik demokratske stranke, tim više što su opisane Periklove kvalitete veće od Antifontovih?!

Ne napada Popper Tukidida baš svugdje. Točnije, na jednom mjestu⁸¹ hvali Tukididov “individualizam i humanizam” i umjerenjaštvo, što ga kandidira za člana “Velike generacije”. Kao izraz toga Tukididova stava nudi “karakterističan” odlomak iz III, 84. Samo, u mom izdanju Tukidida odjeljak III, 84 je u uglatim zagradama i u komentaru jasno stoji: “Već su stari opazili, da ovo poglavlje nije Tukididovo.”⁸²

No, mjesta gdje je Tukidid napadan mnogo su češća. Znamenite odlomke u III, 82-83, gdje Tukidid opisuje stranačke sukobe u tipičnom grčkom polisima, stalne prevrate, proganjanja i razmjere do kojih je išla međusobna mržnja, odlomke koji su ogledalo Tukididove nepristranosti,⁸³ Popper također proglašava pristranim.⁸⁴ Dijelovi koje citira govore posve suprotno.

⁷⁸ Burckhardt, *loc. cit.*

⁷⁹ Tukidid, V, 116. To je učinjeno s neutralnim polisima, koji nije bio u lakedemskom taboru, nije bio atenski saveznik koji se pokušao odmetnuti, i nije prema Atenjanima imao nikakve neprijateljske namjere, samo nije htio žrtvovati svoju slobodu i postati atenskim podložnikom.

⁸⁰ Popper, *loc. cit.*

⁸¹ *Ibid.*, n. 12 (10), str. 390-391.

⁸² Str. 186. Prijevod i komentar Stjepan Telar.

⁸³ “Tukidid ne otkriva vlastite sklonosti ni jednom jedinom riječju”, odlično je to izrekao Burckhardt, engl. izdanje, str. 275.

⁸⁴ Popper, str. 235.

Kad je riječ o unutrašnjim sukobima u Ateni, Popper rečenicu i pol kod Tukidida, I, 107, uspijeva napuhati do golemih proporcija.⁸⁵ Kao da je to neki posebno značajan događaj u ondašnjoj Grčkoj [neki su se atenski građani nadali da bi uz spartansku pomoć mogli oboriti demokraciju], Popper tvrdi da se tu mogu otkriti “metode subverzivne i prospartanske oligarhijske stranke”. Ako Tukidid to spominje samo površno, to je, dakako, zato što je pristran. U stvari, Spartanci su poslali vojsku u pomoć saveznicima Doridi, koju su napali Fočani, a Atenjani su odlučili iskoristiti situaciju⁸⁶ – presjeći im put povratka na Peloponez i pokušati ih tući u povoljnim uvjetima.⁸⁷ Kod Poppera o tome nema ni riječi.

VI.

Došli smo i do vrlo važnoga pitanja, atenske vanjske politike i odnosa prema saveznicima. Tukidid nam u II, 8 opisuje raspoloženje grčkih država na početku rata, opću ogorčenost na Atenjane i sklonost Spartancima, koji su razglasili da oslobađaju Heladu od atenske dominacije. “Međutim, takve su izjave samo izraz antidemokratskoga gledišta”, ponovo pokušava Popper.⁸⁸ Tukidid je antidemokrat i zato tvrdi da atensku vlast ostali Grci doživljavaju kao tiraniju. No, sami su se Atenjani osvjedočili da je njihova vlast nad saveznicima nasilna i tiranska, i to se otvoreno priznavalo. Sam Periklo, u čijem pogrebnom govoru Popper vidi toliko krasnih stvari, u svom posljednjem govoru to jasno ističe: “Vi mislite da vladate samo saveznicima ... Pravo je, da podupirete državnu čast, koja dolazi od vlasti, čime se svi dičite ... Vi već imate tu vlast [nad saveznicima] kao tiraniju, koju je, čini se, nepravedno prigrabiti, a opasno napustiti ... A to, da nas mrze, i da smo im u sadašnjem času nesnosni, zadesilo je zaista sve, koliko ih je željelo vladati jedni drugima.”⁸⁹ U sličnom tonu Atenjanima govori i Kleon: “Ne vidite li da vladate njima [saveznicima] tiranski, a oni vam i snuju zlo i nerado podnose vašu vlast, i da vas neće slušati poradi toga što ćete im ugađati i sami štetovati, nego radije, ako ih svladate silom, a ne poradi njihove sklonosti.”⁹⁰

O tome kako su se morali osjećati atenski saveznici vrlo je poučan govor mitilenskih poslanika Spartancima, povodom odmetnuća Lezba od Atenjana.⁹¹ “Bili smo saveznici držeći se zajedno više zbog straha nego zbog prijateljstva”, glavna je tu misao. Kako su

⁸⁵ *Ibid.*, str. 234-235.

⁸⁶ Razmatranja o opasnosti za demokraciju bila su sekundarna. Sprječavanje udruživanja Spartanaca s atenskom “petom kolonom”, o čemu govori Popper, djeluje u ovoj situaciji posve fantastično.

⁸⁷ Spartanci su ih ipak potukli kod Tanagre, gdje se “prolilo mnogo krvi i s jedne i s druge strane”. Tukidid, I, 108.

⁸⁸ Popper, str. 236.

⁸⁹ Tukidid, II, 62-64.

⁹⁰ *Ibid.*, III, 37. Kleon je vodio demokratsku stranku (“vođa demosa”, Aristotel, *Atenski ustav*, 28) nakon Periklove smrti, “i uživao je u tadašnje vrijeme kudikamo najveće povjerenje demosa” (III, 36).

⁹¹ Tukidid, III, 9-14.

Atenjani tretirali svoje saveznike upečatljivo nam opisuje Burckhardt, koristeći se spisom Pseudo-Ksenofonta *de republica Atheniensium*, I, 14-18.⁹² Donosimo malo duži odlomak:

“Oni [Atenjani] u tim gradovima izvrgavaju plemenite ljude atimiji, oduzimaju im imovinu, progone ih i ubijaju (pa bi ovima bilo bolje čak i pod Perzijom), a uzdižu običan narod. Netko bi mogao reći da bi Ateni bilo dobro da saveznici budu sposobni da joj redovito šalju novčane sume. Ali ljudima iz demosa čini se da je korisnije da imovina saveznika prijeđe u posjed svakoga pojedinog Atenjanina, pa da onima tako ostane dovoljno sredstava za život i rad, ali ne i snage da postanu otpadnici (tj. primjenjuje se osobna i direktna ucjena). – Što se tiče prinude da saveznici za *svoje procese* putuju u Atenu, tu stoji da demos ima od toga svu korist. Iz godine u godinu izvlači od njihove deponirane sume za sud svoju sudsku plaću, sjedeći kod kuće, upravlja gradovima saveznika i donosi presude u korist (svagdašnjeg) demosa, sudski odlučujući o propasti njegovih protivnika. Da saveznici vode svoje procese kod sebe, oni bi, s obzirom na mržnju prema Ateni, upropastili one svoje ljude koji su najveći prijatelji atenskoga demosa. Dakle, Atena svoju vladavinu održava jednostavno pristranim sudskim presudama, tj. sudskim terorizmom. Pritom, atenski demos ima i tu pogodnost što država tako u Pireju uzima veću lučku carinu. Dalje, ako netko ima kuću za iznajmljivanje, zapregu koju daje u najam ili roba koji mu donosi najamninu, on više dobiva prisutnošću saveznika, a isto vrijedi i za herolde. Također, već je Periklo poznavao i tolerirao, svakako, često iskorištavanje stranaca, što je kod nekih dovodilo do toga da se čaša gnjeva prepuni. Najzad, bez toga prenošenja procesa u Atenu, saveznici bi počast ukazivali samo Atenjanima koji bi im (uvijek) došli, dakle, stratezima, trijerarsima i poslanicima, a ovako se svaki pojedinac iz tih država mora dodvoravati atenskom demosu, znajući da mora doći u Atenu kao tuženi ili tužilac (i to pred sam demos). On mora preklinjati, pa kad netko naiđe, hvatati ga za ruku. Zato su saveznici prije robovi demosa Atenjana.”

“Daleko sam od toga da branim sve što je Atena napravila u interesu jačanja svoga imperija i sigurno ne želim braniti obijesne napade”, kaže nam Popper, i dodaje u zagradi “ako su se takvi dogodili”.⁹³ Upravo taj komentar možda najbolje pokazuje način na koji Popper razmišlja: stvar posve očitu svakome tko je malo prolistao Tukidida on dovodi u pitanje jer nije u skladu s onim u što on *želi vjerovati*. Koliko god se u prvi mah taj komentar čini nevjerojatnim, toliko je indikacija Popperove uvjerenosti u svoju *idée fixe*. Sva fantastičnost Popperovih koncepcija pokazuje se kad on Ateni pripisuje imperijalističke mjere “liberalnoga karaktera”.⁹⁴ Primjeri kojima to potkrjepljuje smiješni su. Atena je 405. pr. Kr. Samu ponudila savezništvo pod gotovo jednakim uvjetima, obavješćuje nas Popper. Stjerani u kut i pred porazom u ratu, dakako da su Atenjani pokušavali sve učiniti kako bi se izvukli iz spartanskoga smrtnoga zagrljaja. Drugi primjer Popper izvlači iz Tukidida, VII, 28, gdje se kaže da su Atenjani svojim podanicima odredili dvadesetinu od sve pomorske trgovine umjesto običnoga poreza, jer su očekivali da će im se tako više novca sliti u državnu blagajnu. Iz ove jedne rečenice Popper uspi-

⁹² Burckhardt, dodatak 20, str. 590-592.

⁹³ Popper, str. 237.

⁹⁴ *Ibid.*

jeva izvući čudesne zaključke. “Atenjani su, zahvaljujući ovoj metodi oporezivanja, postali zainteresirani za razvoj trgovine saveznika, a isto tako i inicijativu i nezavisnost raznih članova svoga imperija ... Usprkos privremenoj prevlasti Atene, izgleda vjerojatno da bi njen interes za razvoj trgovine s vremenom odveo do neke vrste federalne konstitucije.”⁹⁵ No, Popperova fantazija kao da nema granica. Malo dalje, iznosi on još čudesniju tvrdnju o atenskom imperijalizmu, koji je imao “inherentnu tendenciju da se razvije u zajednicu grčkih gradova, i možda čak u univerzalno carstvo čovjeka.”⁹⁶

Atenjani su željeli povećati svoj imperij i vlast, podvrgnuti si što više teritorija i podanika. Atena je svoju slavu stekla u ratovima za moć i vlast, žrtvujući ljude i podnoseći najveće napore kako bi došla do pobjede.⁹⁷ O tome Periklo u svom posljednjem govoru ni najmanje ne dvoji: “Spominjat će se, da smo kao Heleni vladali zaista najvećim brojem Helena, da smo se održali u najvećim ratovima, i protiv svih i pojedinaca, i da smo stanovali u gradu prepunom svega obilja i najvećem.”⁹⁸ Agresivnost Atenjana bila je poznata u čitavoj Heladi, a najjasnije se ocrtava u riječima korintskih poslanika: “Ako što poduzmu pa ne uspiju, misle da se lišavaju nečega vlastitog, a ako postignu ono što poduzmu, drže da su tek malo učinili za budućnost ... Vrlo malo uživaju od onoga što imaju jer uvijek nešto osvajaju.”⁹⁹ O tome svjedoče brojni primjeri u Peloponeskom ratu, od kojih je svakako najpoznatiji zlosretna atenska ekspedicija na Siciliju,¹⁰⁰ o čemu nam govore cijela VI. i VII. knjiga Tukididova.

VII.

Ostalo je još samo da se osvrnemo na kraj Peloponeskoga rata. “Pod utjecajem Tukididovoga autoriteta”, kaže Popper, “poraz Atene još se prikazuje kao konačni dokaz moralne slabosti demokratskoga sistema”.¹⁰¹ Nakon svega što smo iznijeli u tekstu, mislim da ovo nije potrebno dodatno komentirati. Popper ovaj plod svoje mašte naziva

⁹⁵ *Ibid.*, str. 238.

⁹⁶ *Ibid.*, str. 239.

⁹⁷ Materijalni gubitci nisu sve jednako pogađali. U slučaju rata s Atenom, Lakedemonjani i njihovi saveznici pustošili bi Atiku, no to je pogađalo samo zemljoradnike i bogataše. Demos, pak, to uopće nije diralo – njemu nisu imali što zapaliti niti posjeći. Burckhardt, dodatak 19, str. 590.

Kad je riječ o materijalnim dobitcima, spomenimo što piše Weber, *Privreda i društvo*, sv. II, str. 405: “Prava ‘zarada nezaposlenih’ iz redova nižih slojeva bila je u Periklovo doba mornarska plaća i *plijen*, a prije svega: plijen iz pomorskih ratova. Upravo zbog ovoga bilo je vrlo lako pridobiti demos za rat.”

⁹⁸ Tukidid, II, 64.

⁹⁹ *Ibid.*, I, 70. Vidi čitavo to poglavlje, koje je vrlo ilustrativno.

¹⁰⁰ “Jedan od najznamenitijih patoloških primjera u cijeloj svjetskoj povijesti.” Burckhardt, str. 179. O atenskim nadama povodom toga pohoda vidi Plutarh, *Alkibijad*, 17.

Prema Delbrückovoj procjeni Atena je u tom pothvatu izgubila nekih 6.000 građana. Čitavu ekspediciju, sa svom logističkom potporom, Delbrück procjenjuje na 60.000 ljudi. *History of the Art of War*, vol. I (*Warfare in Antiquity*), str. 139, 144.

¹⁰¹ Popper, str. 249.

“tendencioznim izvrtanjem” [*sic!*]. “Dobro poznate činjenice kazuju nam”, nastavlja Popper, da “glavna odgovornost za izgubljeni rat pada na izdajničko držanje oligarha koji su bili u stalnoj zavjeri sa Spartom”.¹⁰² Sada slijedi još jedan sjajni Popperov *blunder*, jer među trojicom najistaknutijih on navodi Alkibijada. Razlog Alkibijadovoga prebjegavanja Spartancima već smo spomenuli,¹⁰³ a u doba kad je pala Atena, Alkibijad je opet na atenskoj strani i zadnja je atenska nada: “Pa ipak, iz nastale ih je stiske podizala neka neodređena nada da atenska stvar nije posvema izgubljena sve dok je Alkibijad na životu ... koji neće ni sada, ako raspolaže dostatnim sredstvima, mirno gledati zlorabu vlasti Lakedemonjana i bjesnilo ‘tridesetorice’.”¹⁰⁴

Istina jest da su oligarsi pomogli da se slomi i zadnji otpor Lisandru i time ubrza poraz Atene,¹⁰⁵ no glavni je uzrok izgubljenoga rata iznimno agresivna atenska (vanjska) politika, koja je okrenula gotovo sve saveznike protiv sebe, i, osobito, neuspjeh pohoda na Siciliju. Atenjani nisu uspjeli suspregnuti svoju megalomaniju i zanemarili su mudri savjet koji im je Periklo dao prije početka rata: “I zbog mnogih se drugih razloga nadam da ćete pobijediti, ako ne budete htjeli za vrijeme ratovanja proširivati vlasti i svojevrijedno gomilati opasnosti. Bojim se više naših vlastitih pogriješka nego protivničkih namjera”.¹⁰⁶ Kako ističe Delbrück, to je glavni razlog što su Atenjani izgubili rat.¹⁰⁷

Nakon pada Atene uslijedila je tamo kratkotrajna tiranija Tridesetorice. Ovdje Popper, dakako, ne zaboravlja spomenuti “da se broj građana koje su pobili Tridesetorica tijekom samo osam mjeseci terora kreće oko 1.500 što nije, koliko znamo, puno manje od jedne desetine (vjerojatno oko 8 posto) ukupnoga broja građana preostalih nakon rata ili 1 posto za mjesec dana – dostignuće koje teško da je nadmašeno čak i u naše vlastito vrijeme”.¹⁰⁸ Tko je čitao Tukidida, sjetit će se mnogih sličnih i (daleko) gorih postupaka od strane Atenjana.¹⁰⁹ Sjetimo se i upozorenja neutralnih Meljana, prije nego su ih Ate-

¹⁰² *Ibid.*, str. 249-250.

¹⁰³ Vidi *supra*, str. 13, također i fusnotu 62. Sumnje o zavjeri Alkibijada sa Spartancima posve su smiješne. Osim toga, Alkibijad nije nikad pripadao aristokratskoj (ili oligarhijskoj) stranci.

¹⁰⁴ Plutarh, *Alkibijad*, 38. Kao vjerojatniju varijantu Alkibijadove smrti Plutarh navodi ubojstvo po Lisandrovu nalogu (38-39).

¹⁰⁵ Jednako prosuđuje i Burckhardt, str. 180, naglašavajući: “napominjemo, veoma brojni oligarsi”.

¹⁰⁶ Tukidid, I, 144.

¹⁰⁷ Delbrück, str. 138. Delbrück vidi Perikla kao tvorca strategije iznurivanja. Ona je na izniman način izložena u njegovu prvom govoru kod Tukidida, I, 140-144. Da su slijedili Periklov plan, Atenjani bi rat zasigurno dobili. Nakon zarobljavanja 292 Spartanca na Sfakteriji, odbili su sklopiti vrlo povoljan mir (Tukidid, IV, 15-22), no ipak je 421. pr. Kr. sklopljen povoljan Nikijin mir. Kad su ponovno započeli rat, Periklovi su savjeti posve zaboravljeni i 404. Atena je to skupo platila. Vidi Delbrück, poglavlje II, 2 (*Strategy: Pericles*), str. 135-143. U njegovoj *Die Strategie des Perikles, erläutert durch die Strategie Friedrichs des Grossen* (1890.), koju nisam imao na raspolaganju, detaljno se razmatra problem “periklovske strategije”.

¹⁰⁸ Popper, n. 48 (10), str. 400. Prvo su pogubljeni svi sikofanti. Javno mnijenje je to podržalo. Ksenofont, *Hellenica*, II, 3.12, Aristotel, *Atenski ustav*, 35.

njani uništiti: "... jer ćete, ako jednom podlegnete, zbog vrlo teške kazne služiti drugima kao primjer."¹¹⁰

Obnavljanje demokracije u Ateni prikazao je Popper na svoj uobičajen, netočan i konfuzan način, zanemarujući sve što mu ne ide u prilog.¹¹¹ Nakon vlasti Tridesetorice, pa Desetorice, Atenjani su počeli pregovarati, a mir i pomirenje između stranaka dovršio je spartanski kralj Pausanija, zajedno s deset posrednika koji su kasnije došli iz Sparte (i za čiji se dolazak on pobrinuo), o čemu nas izvješćuje Aristotel.¹¹² Ali, kako može kralj totalitarnih Spartanaca miriti Atenjane? Zato Popper kaže: "Mir [*sic!*] je ponovno uspostavio demokraciju u Ateni. Tako je demokratska forma vladavine dokazala svoju superiornost u situaciji najvećih iskušenja, i čak su i njeni neprijatelji počeli misliti o njoj kao nečemu nepobjedivom [*sic!!!*]."

Ni nakon poraza u ratu Atenjani se nisu promijenili. Oko 395. pr. Kr. u Grčkoj se protiv ojačane Sparte stvarala koalicija, koju su novcem potpomagali Perzijanci, ugroženi od Agesilaja u Aziji. "Atenjani nisu dobili novce", pripovijeda Ksenofont, "no bili su spremni za rat u svakom slučaju, budući da su mislili da je imperij njihov prerogativ."¹¹³

VIII.

Dojam i mišljenje o atenskoj demokraciji i Periklu koje bi nam Popper želio ostaviti sa stvarnošću nemaju gotovo nikakve sličnosti. U svom prikazu povijesne pozadine "Platonovoga napada" Popper je neprestano dopuštao da njegove želje budu jače od stvarnoga stanja, a ono što se ne bi uklapalo u njegovu viziju, jednostavno je zanemario, iskrivljavao, mijenjao. Tako je Tukidida prikazao pristranim. Na taj je način stvorio "otvoreno društvo", danas iznimno poznat i popularan pojam, vadeći iz konteksta riječi njegova navodnoga idejnoga začetnika, Perikla. Tako je stvorio i moto "otvorena društva", ne prezajući niti od (posve) krivoga prijevoda.

I, ne samo da krivo predstavlja i iskrivljuje sve ono što mu ne odgovara, Popper ne zna ni obične činjenice (*simple facts*) o razdoblju o kojemu piše. Vidjeli smo već po-

¹⁰⁹ Dobar primjer za to je atensko postupanje s Mitilenjanima, saveznicima koji su se od njih odmetnuli. Prvo su odlučili pobiti sve odrasle muškarce, a žene i djecu prodati u roblje, da bi ih kaznili za odmetništvo, i otposlali brod da javi odluku atenskom zapovjedniku na Lezbu. Sljedeći dan Didot uspijeva uvjeriti Atenjane da ne pobiju sve Mitilenjane, s argumentacijom da premda je to pravedna kazna za odmetništvo, nije korisno. Drugi brod stiže u Mitilenu u posljednji trenutak da spriječi uništenje grada. Pobijeni su samo oni označeni "kao glavni krivci odmetnuća, bilo ih je malo više od tisuću". Tukidid, III, 36-50.

Zanimljive detalje iznosi i Ksenofont, primjerice odluku Atenjana donesenu prije bitke kod Egospotama, da se svim zarobljenicima odsječe desna ruka (*Hellenica*, II, 1.31-32). Kako su Atenjani izgubili bitku, odluka nije provedena.

¹¹⁰ Tukidid, V, 90.

¹¹¹ Popper, str. 250.

¹¹² Aristotel, *Atenski ustav*, 38.

¹¹³ Ksenofont, *Hellenica*, III, 5.2.

dosta takvih slučajeva, no mislim da to treba još jednom naglasiti. Na jednom mjestu Popper čak uspijeva Lisandra proglasiti spartanskim kraljem!¹¹⁴

Uza sve što smo iznijeli, Popperova se tumačenja atenske demokracije još uvijek nekritički prepričavaju. Primjer za to je John Gray, profesor političke teorije, donedavna na Oxfordu, a sada na LSE-u, u svojoj knjizi *Liberalizam* [drugo engl. izdanje 1995.]. U prvom dijelu knjige, o povijesti liberalizma, on na drugoj i trećoj stranici potpuno slijedi Poppera.¹¹⁵ Imamo Perikla, “Veliku generaciju”, odlomke iz pogrebnoga govora. Periklov je govor “pun značenja za kasniji razvoj liberalne tradicije”, kod njega “nalazimo najjasniji izraz liberalnoga nazora koji povezuje *Veliku generaciju* i obuhvaća škole sofista, Protagore i Gorgije, te atomista Demokrita”. Nasuprot njima, “u djelima Platona i Aristotela, umjesto daljnjeg liberalnoga nazora Velike generacije, nailazimo na reakciju protiv njega – razvodnjavanje grčkoga liberalizma, ili pak kontrarevoluciju protiv otvorenoga društva periklovske Atene”.

Nadam se da će ovaj tekst pridonijeti tome da se ovakve interpretacije više ne ponavljaju.

¹¹⁴ Popper, str. 240. Popper se petlja u područja o kojima nema pojma i onda pravi fantastične *blunders*. Tako, recimo, u II. svesku kaže na jednom mjestu (str. 84-85): “Clausewitzeva poznata teorija da je napad uvijek najbolja obrana.” Svakome tko iole pozna Clausewitza nikakav komentar ovdje nije potreban.

¹¹⁵ Gray, J., *Liberalizam*, str. 18-19.

Literatura

- Aristofan, *Komedije*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1947.
- Aristotel, *Atenski ustav*, Izdavački zavod JAZU, Zagreb, 1948.
- Aristotel, *Politika*, dvojezično izdanje, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1992.
- Burckhardt, Jacob, *Povijest grčke kulture*, sv. I, Prosvjeta, Zagreb, 2001.
- Burckhardt, *The Greeks and Greek Civilization*, Fontana Press, London, 1998.
- Delbrück, Hans, *History of the Art of War*, vol. I (*Warfare in the Antiquity*), Bison Books, University of Nebraska Press, Lincoln and London, 1990.
- Diels, Hermann, *Predsokratovci*, sv. I-II, Naprijed, Zagreb, 1983.
- Gray, John, *Liberalizam*, Politička kultura, Zagreb, 1999.
- Heraklit, *Fragmenti*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1951.
- Herodot [Herodotus], *The Histories*, Penguin Books, 1996.
- Ksenofont [Xenophon], *A History of My Times (Hellenica)*, Penguin Books, 1990.
- Montaigne, Michel de, *The Complete Essays*, Penguin Books, 1991.
- Nietzsche, Friedrich, *Volja za moć*, Mladost, Zagreb, 1988.
- Nietzsche, *Daybreak*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
- Nietzsche, *Human, All Too Human*, Penguin Books, 1994.
- Plutarh, *Drevne izreke* (Izreke kraljeva i vojskovođa. Izreke Spartanaca. Drevni običaji Lakedemonjana. Izreke Spartanki.), bilingualno izdanje, Demetra, Zagreb, 2000.
- Plutarh, *Usporedni životopisi*, sv. I-III, August Cesarec, Zagreb, 1988.
- Popper, Karl R., *Bijeda historicizma*, KruZak, Zagreb, 1996.
- Popper, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, sv. I-II, BIGZ, Beograd, 1993.
- Popper, *The Open Society and Its Enemies*, vol. I, Princeton University Press, Princeton, 1971.
- Tukidid, *Povijest Peloponeskog rata*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1957.
- Tukidid [Thucydides], *History of the Peloponnesian War*, vol. I (Books I and II), bilingual edition, Loeb Classical Library, Harvard University Press – William Heinemann Ltd., Cambridge, Mass. – London, 1951.
- Tukidid [Thucydide], *La Guerre du Péloponnèse*, Livre II, édition bilingue, publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé, Société d'édition "Les Belles Lettres", Paris, 1962.
- Weber, Max, *Privreda i društvo*, sv. I-II, Prosveta, Beograd, 1976.

Nikola Regent

POPPER AND ATHENIAN DEMOCRACY

Summary

This article's goals are twofold: the first is to demonstrate the fallacy of Popper's depiction of the Athenian democracy in 5th ct. B.C., especially of its long-time leader Pericles; the second is to defend Thucydides from Popper's completely unfounded allegations of bias.

In line with his vision of an eternal struggle against totalitarianism, Popper attempts to counterbalance totalitarian attitudes whose roots he finds in Plato by expressing the then positive values. He offsets Pericles to Plato, and the Athenian democracy to Plato's idea of the state inspired by Sparta. Popper first finds an enemy and only then constructs the "open society". Democracy in Athens, which Popper advances as a prototype of the open society, in practice had very little in common with that concept. However, everything that cannot be incorporated into his concept, Popper simply ignores, distorts, changes.

The author dissects Popper's account of the Athenian democracy, and dwells on Pericles' famous funeral oration. He describes how Popper devised the term "open society" by taking Pericles' words out of context, not even shying from using an (altogether) faulty translation of Thucydides.

Key words: Popper, Athenian democracy, open society, Pericles, Thucydides.

Mailing address: Mrkopaljska 35, HR 51 000 Rijeka.
E-mail: addressa@yahoo.co.uk